

Joanna Wiśniewska

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ZRÓWNOWAŻONE ROLNICTWO W ŚWIETLE TEORII DÓBR PUBLICZNYCH I NOWEJ EKONOMII INSTYTUCJONALNEJ

SUSTAINABLE AGRICULTURE IN THE FOCUS OF THE THEORY OF PUBLIC GOODS AND NEW INSTITUTIONAL ECONOMICS

Słowa kluczowe: zrównoważone rolnictwo, dobro prywatne, dobro publiczne, instytucje, koszty transakcyjne

Key words: sustainable agriculture, private good, public good, institutions, transaction costs

Synopsis. Podjęto rozważania na temat roli rolnictwa w rozwiniętych gospodarkach kapitalistycznych oraz możliwości rozwoju działalności związanej z ochroną wspólnych zasobów rolnictwa i gospodarki narodowej. Przeprowadzono analizę dóbr i usług wytwarzanych w rolnictwie, zasobów naturalnych oraz warunków występowania i naturę efektów zewnętrznych i kosztów społecznych związanych z produkcją rolniczą. Wskazano na znaczenie instytucji dla tworzenia podstaw organizacyjnych i mentalności społecznej dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa.

Wstęp

Na początku XX w. zmieniły się warunki życia człowieka, pojawiły się negatywne zjawiska klimatyczne i przyrodnicze, spowodowane wyczerpywaniem się zasobów naturalnych. Pogorszeniu warunków naturalnego środowiska towarzyszą negatywne zjawiska społeczne, wzrost zasięgu ubóstwa cywilizacyjnego, zanikanie wzorców społecznych, postaw obywatelskich i narodowych tradycji kulturowych. Odkrycie wielu nieznanych wcześniej negatywnych skutków wzrostu gospodarczego wpływa na zmianę aspiracji społecznych i gospodarczych człowieka, które znalazły wyraz w koncepcji zrównoważonego rozwoju. W związku z nowym wzorcem zmianie uległo postrzeganie roli rolnictwa w postindustrialnej gospodarce, co spowodowało potrzebę ponownego określenia jego miejsca w gospodarce narodowej.

Ewolucja znaczenia rolnictwa dla rozwoju gospodarczego związana jest z pojawiającymi się granicami wzrostu gospodarczego. Tradycyjne cele wytwórcze ustępują miejsca działalności w większym stopniu ukierunkowanej na jakość produktu, ochronę środowiska i dobrobyt społeczny. Celem artykułu jest ocena szans i możliwości zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Przyjęto, że zrównoważony rozwój ma miejsce wtedy, gdy w wyniku działalności gospodarczej nie powstają negatywne skutki społeczne i przyrodnicze. Postawiono pytanie badawcze, w jaki sposób alternatywne wybory ekonomiczne, których dokonuje producent rolny, kierując się zasadą racjonalności, wpływają na optymalizację społeczną i środowiskową? Sformułowano tezę, iż czynnikiem zrównoważonego rozwoju rolnictwa jest rozwój instytucjonalny.

W rozważaniach korzystano z teorii dobra publicznego oraz metod nowej ekonomii instytucjonalnej. W teoretycznej analizie dóbr rolniczych korzystano z teorii podziału dóbr stosowanej w ekonomii wyboru publicznego. Do analizy przyczyn występowania efektów zewnętrznych w rolnictwie posłużono się teorią ekonomii dobrobytu. W ocenie znaczenia i roli rozwoju instytucjonalnego w rolnictwie przyjęto szeroką definicję instytucji stosowaną w nowej ekonomii instytucjonalnej. Rozważania mają charakter teoretyczny, zostały oparte na kwerendzie literatury przedmiotu. Są próbą zastosowania metod i narzędzi współczesnej ekonomii dobrobytu do oceny miejsca rolnictwa w rozwoju nowoczesnych gospodarek.

Dobra prywatne i publiczne

W tej części opracowania przedstawiono charakterystykę dóbr ekonomicznych wykorzystywanych, jako nakład i wytwarzanych, jako efekt w działalności rolnictwa. Przyjęty podstawowy podział dóbr i usług na prywatne i publiczne zakłada, że oba rodzaje są społecznie pożądane. Występuje zapotrzebowanie zarówno na dobra prywatne, jak i na dobra wspólne. W przypadku dóbr prywatnych indywidualna konsumpcja wynika z wyłączenia danego dobra z użytkowania przez inne podmioty w momencie nabycia prawa własności. Z kolei dobra wspólne charakteryzują się brakiem możliwości wyłączenia innych konsumentów z jego użytkowania. Kwestia prawa własności dobra wspólnego jest bardziej złożona, gdyż mogą w tym przypadku występować różne formy własności prywatnej, mieszanej oraz publicznej [Hardin 1968].

Tabela. 1. Podział dóbr i usług wytwarzanych w rolnictwie według możliwości ograniczenia i wyłączenia z konsumpcji

Podział dóbr		Możliwość wyłączenia z konsumpcji	
		możliwość wyłączenia	brak możliwości wyłączenia
Konkurencyjność w konsumpcji	ograniczona konsumpcja	prywatne dobra i usługi	wspólne zasoby
		surowce rolnicze, żywność, usługi rolnicze, transportowe, agroturystyczne	wody, dzika fauna i flora, łąki i pastwiska, grunty orne, kapitał intelektualny
	nieograniczona konsumpcja	klubowe dobra i usługi	publiczne dobra i usługi
		melioracje, kluby kulturalne, rekreacji i sportu, ochrona zdrowia, opieka społeczna, edukacja, rozwój lokalny	powietrze, wiejski krajobraz, tradycje kulturowe, zdrowie, mikroklimat, bezpieczeństwo żywnościowe

Źródło: opracowanie własne.

Złożony podział dóbr i usług uwzględnia ewentualność wyłączenia dobra, tzn. dzielenia oraz częściowego lub całkowitego wyłączenia z konsumpcji. Umożliwia dokonanie podziału według sposobu dostępności dla odbiorcy, przyjmując za parametr objaśniający konkurencyjność konsumpcji, tzn. sytuację, w której użytkowanie dobra lub usługi zmniejsza ich ilość lub jakość dostępną dla innych [Wilkin 2005]. W przypadku niektórych dóbr konsumpcja może mieć charakter nieograniczonej, a liczba użytkowników dobra nie wpływa na jego dostępność dla innych konsumentów (dobro wolne). W przypadku innych dóbr liczba konsumentów jest ograniczona, mówimy wtedy o ograniczonych możliwościach konsumpcyjnych danego dobra (konsumpcja indywidualna lub grupowa).

Prywatne dobra i usługi, spełniają warunki wykluczenia i ograniczonej konsumpcji, tj. można je wyłączyć ze wspólnej konsumpcji i użytkowanie przez określony podmiot uniemożliwia ich użycie przez inne. Publiczne dobra i usługi nie spełniają tych warunków, tzn. nie można ich wykluczyć z konsumpcji i są one powszechnie dostępne. Mieszane dobra i usługi spełniają tylko jeden z wymienionych wyżej warunków. Są to klubowe dobra i usługi oraz wspólne zasoby (tab. 1).

Podstawową gospodarczą działalnością rolnictwa jest produkcja i sprzedaż rolniczych dóbr i usług. Gospodarka rolna ma charakter towarowy, tj. jej produkcja podlega sprzedaży za pośrednictwem określonych rynków zbytu. Produkt rolniczy może stanowić przedmiot zużycia produkcyjnego (obrót wewnętrzny) lub część spożycia w jednostce konsumpcyjnej (spożycie własne). Sprzedana produkcja towarowa jest źródłem dochodów rodziny rolniczej, służy realizacji jej celów konsumpcyjnych i produkcyjnych. Dobra i usługi wytwarzane w tradycyjnym rolnictwie można podzielić na podstawowe, tj. wynikające z pełnienia podstawowych rolniczych funkcji produkcyjnych oraz na dodatkowe wynikające z podejmowania pozarolniczych działalności produkcyjnych lub usługowych (usługi magazynowe, transportowe, przetwórstwo spożywcze, handel, rybołówstwo, leśnictwo, agroturystyka). W podstawowej i dodatkowej działalności produkcyjnej rolnictwo wykorzystuje i wytwarza prywatne dobra stanowiące przedmiot indywidualnej konsumpcji i podlegające zasadom ograniczenia i wyłączenia z konsumpcji. Podstawowa sfera działalności rolnictwa ma charakter prywatny i komercyjny, służy zaspokojeniu konsumpcyjnych potrzeb indywidualnej jednostki społecznej, jaką jest rodzina i jej członkowie oraz produkcyjnych i inwestycyjnych potrzeb prywatnej jednostki produkcyjnej.

Sektor rolny realizując podstawowe procesy produkcyjne korzysta z czynników wytwórczych, które mogą stanowić własność prywatną lub własność wspólną podmiotów gospodarujących. Niektóre z zasobów stanowią dobra wspólne, a ich własność ma charakter publiczny. Wspólne zasoby i ich usługi mają cechy dóbr mieszanych, m.in. woda, łąki, pastwiska, grunty orne, wiedza i doświadczenie zatrudnianych pracowników. Ich cechą jest to, że korzystanie przez określone podmioty z ich usług częściowo lub całkowicie ogranicza ich dostępność, a jednocześnie nie ma możliwości całkowitego wykluczenia innych podmiotów z konsumpcji. Często mają one charakter przechodni, tzn. kiedy zakończy się użytkowanie przez określonych użytkowników, mogą być dalej wykorzystane przez następnych. Realizując działalność produkcyjną rolnicy wpływają na stan wspólnych zasobów i ich dostępność dla konkretnych podmiotów, w tym dla przyszłych pokoleń. Eksploatacja wspólnych zasobów przez kolejne podmioty gospodarcze może powodować obniżanie ich zdolności dla obecnych i przyszłych użytkowników, np. niekontrolowany dostęp do łowisk ryb spowoduje nadmierne odłowienie i ograniczenie możliwości reprodukcji zasobów ryb. W przyszłości przydatność łowisk i globalna wielkość połowów ulegną zmniejszeniu.

Klubowe dobra i usługi to takie, które można wyłączyć ze wspólnej konsumpcji, co nie wpływa na ich dostępność dla osób włączonych do użytkowania. W tym przypadku nie istnieje możliwość wykluczenia

z konsumpcji grupy konsumentów spełniających określone warunki, np. biorców usług z zakresu ochrony zdrowia, edukacji, kultury, turystyki, sportu. Są to głównie dobra dostarczane przez państwo i pozarządowe instytucje typu non-profit tworzące trzeci sektor w gospodarce obok sektorów prywatnego i rządowego [Buchanan 1965]. Teoria klubów znajduje zastosowanie w analizie lokalnych dóbr publicznych i migracji w poszukiwaniu lepszych warunków życia [Tiebout 1956]. Rolnicy i rodziny rolnicze mogą przyczynić się do wytwarzania klubowych dóbr i usług przez uczestnictwo i rozwijanie pozarządowych organizacji w formie stowarzyszeń, społecznych inicjatyw oraz partnerstwa publiczno-prywatnego dla realizacji wspólnych celów społecznych i gospodarczych. Przykładami są: marketing i promocja produktów wytwarzanych przez stowarzyszonych w grupie producenckiej rolników, działalność koła gospodyń wiejskich, którego celem stanie się rozwijanie tradycyjnej twórczości ludowej, rękodzielnictwa artystycznego i użytkowego czy innych form upowszechniania kultury i tradycji wiejskiej, budowa boiska sportowego dla lokalnej społeczności wynikająca z inicjatywy lokalnego zrzeszenia sportowego.

Publiczne dobra i usługi to takie, których nie można wyłączyć z konsumpcji wspólnej i jednocześnie ich użytkowanie przez jednych użytkowników nie wpływa na poziom konsumpcji innych. Większość publicznych dóbr ze względu na swój charakter nie podlega obrotowi rynkowemu, a ich wartość jest relatywnie niemierzalna. Pozostają one w związku z tym domeną działalności państwa. Rolnictwo wykorzystuje publiczną infrastrukturę gospodarczą do realizacji prywatnych celów produkcyjnych, np. korzysta z dróg, sieci gazowej i wodociągowej, usług doradczych. Rolnictwo związane wspólnotą niektórych zasobów naturalnych, swoją działalnością produkcyjną może przyczynić się do utrzymywania i powstawania dóbr publicznych, np. wiejski krajobraz, tradycje kulturowe, bezpieczeństwo żywnościowe, specyfika mikroklimatu. Powstają one jednak nie w wyniku podjęcia gospodarczej decyzji indywidualnego podmiotu, lecz w wyniku działań produkcyjnych, jako niezamierzony efekt działalności prywatnej

Reasumując, podstawowa działalność rolnictwa w gospodarkach rynkowych ma charakter prywatny i komercyjny. W tym sensie też inicjowane są różne przedsięwzięcia związane z pozarolniczą działalnością producentów rolnych. W wyniku tych działań powstają dobra prywatne, które spełniają podstawowe potrzeby konsumpcyjne i produkcyjne społeczeństwa. Rolnictwo wykorzystując w procesach produkcyjnych zasoby naturalne wpływa na ich stan i jakość oraz możliwość dalszej eksploatacji na cele produkcyjne. Znaczącym czynnikiem dobrostanu rolnictwa jest występowanie w jego otoczeniu dóbr publicznych w postaci infrastruktury społeczno-gospodarczej. Rolnictwo może uczestniczyć w lokalnych działaniach, których celem jest realizacja wspólnych zadań o mieszanym prywatnym i publicznym charakterze.

Efekty zewnętrzne i koszty społeczne

Rolnicza działalność, podobnie jak każda aktywność gospodarcza, przyczynia się do powstawania wartości wpływających nie tylko na procesy gospodarcze, ale również na zjawiska społeczne, które przyjąto definiować jako zewnętrzne efekty produkcji. Występują one wtedy, gdy aktywność podmiotu gospodarczego wpływa na inny podmiot w sposób nieuwzględniony w zawieranej transakcji rynkowej. Efekty zewnętrzne stanowią odrębną grupę pożądaných (pozytywnych) lub niepożądaných (negatywnych) zjawisk wpływających na dobrobyt gospodarczy i społeczny. Ich wymiar przyrodniczy określany jest jako ekorozwój. Efekty zewnętrzne pozostają niezamierzonym (ubocznym) skutkiem podstawowej działalności podmiotu gospodarczego, tworzącym koszty lub korzyści społeczne, które dotyczą współczesnych lub przyszłych pokoleń. Powstają one poza rynkiem, co oznacza trudności z określeniem ich wartości, ceny oraz wielkości podaży i popytu. Stanowią znaczący problem przy określaniu i egzekwowaniu wysokości rekompensaty związanej z ich wytwarzaniem i oddziaływaniem.

Rolnicza działalność gospodarcza wpływa na otoczenie społeczne i przyrodnicze. Wśród przyrodniczych efektów o niepożądaných skutkach można wymienić m.in.: erozję gleb, kumulację szkodliwych pierwiastków i substancji w ziemi, wodach i powietrzu, wymywanie składników pokarmowych z ziemi, emisję gazów cieplarnianych, pogorszenie dobrostanu zwierząt i wielu innych znanych i nieznaných współcześnie zjawisk. Efekty społeczne o niepożądaných skutkach wynikają m.in. z: pogarszania się stanu zdrowia ludności powodowanego zanieczyszczeniem środowiska naturalnego, niskiej jakości i zdrowotności produktów żywnościowych, generowania zjawisk bezrobocia wiejskiego, migracji, wyludniania wsi i wielu innych dotychczas rozpoznanych i nieznaných jeszcze zjawisk społecznych związanych z procesami postępującej globalizacji [Zegar 2007]. Nie mniejsze znaczenie mają niepożądane efekty gospodarcze, dla przykładu wyczerpywanie się i nieefektywna alokacja zasobów naturalnych, ograniczanie dostępu do zasobów wysokiej jakości, spadek dochodów z produkcji rolniczej. W wyniku rolniczej działalności powstają, w mniejszym stopniu, pozytywne efekty zewnętrzne, do których zaliczyć można m.in.: utrzymanie wartości ziem ornych, estetyki krajobrazu i przestrzeni

wiejskiej, tradycji kulturowych czy odrębności tradycji i stylu życia rodzinnego. Wśród przyczyn występowania efektów zewnętrznych w produkcji rolniczej znajdują się:

- specyfika technologii wytwarzania produktu, np. w procesie produkcji hodowlanej oprócz zamierzonego produktu zostają wytworzone duże ilości dwutlenku węgla i związków siarki, których nadmierne uwolnienie do atmosfery jest zjawiskiem niepożądanym,
- komplementarność dóbr, np. podniesienie cen nawozów może skutkować zmniejszeniem nawożenia, co stanowi koszt ekonomiczny dla producentów rolnych,
- efekty synergiczne występujące między producentami i konsumentami lub grupami producentów, np. właściciel pasieki zlokalizowanej w pobliżu sadu owocowego będzie odnosił korzyści w postaci lepszej jakości wytwarzanego przez pszczoły miodu (a więc i wyższej ceny, którą otrzyma za miód), choć nie ponosi żadnych opłat na rzecz sadownika,
- efekty sieciowe, np. przyłączenie kolejnych producentów do spółdzielni spowoduje zwiększenie jej wartości, jako organizacji dla pozostałych spółdzielców, ponieważ rozszerza się grupa osób, z którymi mogą oni współpracować.

Producent wytwarzający zewnętrzny efekt przy okazji prowadzenia podstawowej działalności nie jest zainteresowany ani jego wyceną, ani tym bardziej wliczeniem w prywatne koszty produkcji. Jeśli nie stanowi zagrożenia dla własnej działalności i uzyskiwanych z niej dochodów zostaje zazwyczaj pominięty. Z kolei odbiorca produktu rynkowego nie musi stać się odbiorcą zewnętrznego efektu i nie ma przymusu ponoszenia kosztów jego niwelacji – dla przykładu produkcja może być sprzedawana klientom zagranicznym, podczas gdy koszty zanieczyszczonego środowiska ponosi lokalna społeczność.

Mechanizm rynkowy, jako forma organizacji działalności podmiotów gospodarczych, oparty głównie na zależnościach cenowo-popytowych nie stanowi ani po stronie podaży, ani popytu procedur ograniczających wielkość negatywnych efektów produkcji, pomimo ich społecznej czy środowiskowej szkodliwości. Powstanie negatywnych efektów prawie zawsze stanowi obciążenie dla społeczeństwa i obniża jego poziom dobrobytu. Koszt rekompensaty ponoszony jest w formie wydatków państwa finansowanych z pieniędzy podatników. Jeśli rozmiary efektów zewnętrznych rosną wraz ze wzrostem wielkości produkcji, to również koszt rekompensaty jest wprost proporcjonalny do wielkości produkcji. Zatem wzrost gospodarczy mierzony wielkością produkcji obniża poziom dobrobytu społecznego, jeśli występują w gospodarce negatywne efekty zewnętrzne związane ze wzrostem produkcji.

Można wyobrazić sobie sytuację, w której konsument podejmujący decyzję w oparciu o pozarynkowe parametry (np. dbałość o zdrowie, zainteresowanie środowiskiem naturalnym, sprawiedliwym handlem) dokonuje wyboru takich produktów, które spełniają wymogi np. produkcji zgodnej z zasadami ochrony środowiska czy sprzedaży z uwzględnieniem sprawiedliwego podziału marży handlowej (fair trade). Podstawowym czynnikiem decyzyjnym zakupu będą w takim przypadku informacja o produkcie, preferencje i świadomy wybór konsumenta. Jest to przypadek, w którym koszt społeczny (wyższy koszt wytworzenia uwzględniający koszt zabezpieczenia i ochronę przed powstaniem negatywnego efektu zewnętrznego wliczony w cenę produktu) zostanie przeniesiony na konsumenta wybierającego produkt, którego wytworzenie nie przyczyniło się do powstania potencjalnych negatywnych skutków zewnętrznych.

W kumulacji negatywnych efektów sprzyjającym czynnikiem są nieprecyzyjnie określone prawa własności. Środowisko naturalne trudno przypisać konkretnemu właścicielowi, dlatego podmioty gospodarcze mogą w łatwy sposób przerzucać koszty działalności na środowisko. Nie zawsze też wiadomo, która ze stron jest ofiarą, a która sprawcą szkody spowodowanej przez efekty zewnętrzne. Ich rozmiar zależy nie tylko od działań bezpośrednich sprawców, ale i od wyborów osób nimi dotkniętych. Producenci rolni mogą być jednocześnie sprawcami, ale i biorcami efektów zewnętrznych. Dla przykładu prowadzenie wypasu zwierząt w pobliżu ruchliwej autostrady i na terenie skażonym zanieczyszczeniami z pobliskiej fabryki, tworzy efekt w postaci zwiększonej zachorowalności po spożyciu skażonej żywności. W takim przypadku trudno jest stwierdzić, który z podmiotów gospodarczych (budowniczy drogi, producent rolny czy konsument skażonej żywności) i w jakim stopniu przyczynił się do strat społecznych związanych z koniecznością ponoszenia kosztów ratowania zdrowia.

Reasumując, produkcja rolnicza generuje negatywne efekty zewnętrzne, które ze względu na zagrożenie przyrodnicze, społeczne i gospodarcze stanowią przyczynę obniżania dobrobytu społeczno-gospodarczego współczesnych i przyszłych pokoleń, tworząc bariery wzrostu gospodarczego. Koszty niezamierzonych i niechcianych zarazem efektów produkcyjnych są przerzucane głównie na konsumentów, podatników i środowisko naturalne. Ze względu na ograniczone możliwości ponoszenia opłat za wytwarzanie negatywnych efektów produkcji, producenci rolni są włączeni z ponoszenia kosztów, które powstają w wyniku ich działalności.

Uwarunkowania instytucjonalne

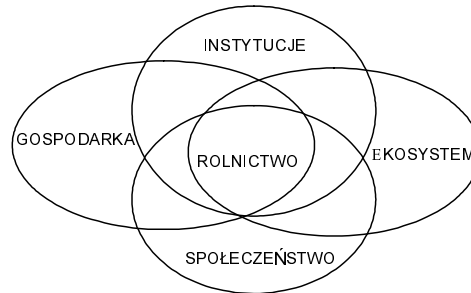
Indywidualny i prywatny charakter działalności rolniczej, nie predestynuje producenta rolnego do wytwarzania dóbr publicznych, niwelowania negatywnych efektów produkcji i dbałości o wspólne zasoby. Bez odpowiedniej motywacji i strukturalizacji celów nie wytworzą się samoistnie postawy społeczne czy ekologiczne w komercyjnej działalności rolniczej. Zewnętrzne korzyści oraz społeczne koszty pozostają poza obszarem celów gospodarczych producenta rolnego, ze względu na dominację w jego działalności zasady racjonalności i dążenia do maksymalizacji dochodu przez intensyfikację produkcji i wzrost wydajności pracy.

Dodatkowa działalność tworzy większe obciążenia w postaci rosnących kosztów transakcyjnych, które i tak w porównaniu z pozostałymi sferami gospodarki narodowej są w rolnictwie bardzo wysokie, co wiąże się z charakterem produktu i rynku rolnego [Hardt 2004]. Podobnie skuteczność polityki państwa tworzącej za pomocą metod prawno-administracyjnych przymus społeczny czy ekonomiczny w celu egzekwowania przepisów prawa (np. w formie polityki fiskalnej) czy ograniczania kosztów społecznych (np. przez nadawanie prawa własności i internalizację kosztów) jest ograniczona wzrostem kosztów transakcyjnych, zakłóceniami równowagi gospodarczej i nieefektywną alokacją zasobów. Internalizacja kosztów zewnętrznych za pomocą mechanizmu rynku jest efektywniejsza i tańsza niż za pomocą ingerencji instytucji państwa [Coase 1960].

Nowoczesna koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich została osadzona na czterech obszarach (rys. 1). Jednym z czynników zrównoważonego rozwoju rolnictwa jest system instytucjonalny. Istotę systemu instytucjonalnego stanowi zbiorowe i zorganizowane działanie na rzecz kształtowania, ukierunkowania i wyzwiania zachowań jednostek w celu ich rozwoju. W sensie podmiotowym system instytucjonalny oznacza wszelkie zorganizowane formy działalności o niepublicznym i publicznym charakterze. W sensie funkcjonalnym są to określone zasady ich działania, sposoby organizacji i zarządzania, jak również funkcjonowanie przepisów prawnych, zwyczajów, norm i postaw społecznych [Czyżewski 2007]. W związku z tym coraz powszechniej bierze się pod uwagę rozwój nowych form działalności i dostrzega się znaczenie kulturowego zaplecza dla tworzenia nowego układu, w którym takie elementy, jak postawy, cele i motywacje ludzkie tworzące społeczne zaplecze przedsiębiorczości i kreatywności, mogą korzystnie stymulować lub zahamować postęp gospodarczy. Przykładem mentalnej inercji mogą stać się powszechne w niektórych kulturach europejskich postawy producentów rolnych przejawiające się w niechęci do podejmowania działań zespołowych, korzystania z usług instytucji finansowych, doradczych, dominacja nieformalnych więzi rodzinnych, brak zaufania do partnerów gospodarczych i władz publicznych, niska skłonność do akumulacji kapitału inwestycyjnego. Wyżej wymienione i wiele innych pojawiających się wśród mieszkańców wsi cechy i postawy mogą stać się barierą przemian w rolnictwie i jego inhibicji w szybko rozwijających się gospodarkach europejskich.

Warunkiem przemian w rolnictwie jest reforma instytucji publicznych, w tym administracji państwa, z uwzględnieniem potrzeb społecznych i środowiskowych oraz powstanie nowych form instytucjonalnych o zasięgu lokalnym, których celem będzie wytwarzanie i dostarczanie publicznych dóbr i usług oraz ochrona wspólnych zasobów. Pożądane nowe formy instytucjonalne w rolnictwie to: wszelkie organizacje kooperacyjne (grupy producenckie, spółdzielnie), partnerskie (partnerstwo publiczno-prywatne, inicjatywy lokalne), kontraktacyjne i marketingowe (giełdy towarowe, umowy kontraktacyjne, z opcjami typu futures), społeczne (organizacje zawodowe, kulturalne) oraz pozarządowe (inicjatywy obywatelskie) [Halamska 2008]. Rozwój organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich w szczególności sposób dotyczy producentów rolnych, którzy ze względu na przywiązanie do ziemi charakteryzują się niską mobilnością, czyli brakiem możliwości zmiany miejsca zamieszkania na dogodniejsze ze względu na możliwości podniesienia poziomu dochodów i standardu życiowego. W przypadku niezadowolenia np. ze stanu środowiska naturalnego czy infrastruktury społecznej, mają ograniczoną możliwość przemieszczania się w celu poszukiwania lepszych warunków życia w innych miejscach zamieszkania i społecznościach.

Reasumując, restrukturyzacja i powstanie nowych funkcji rolnictwa są zależne od upowszechnienia wiedzy i rozwoju zasobu pracy zaangażowanego w rolnictwie, czyli od rozwoju instytucjo-

Rysunek 1. Obszary zrównoważenia rolnictwa

Źródło: opracowanie własne.

nalnego, który wykreuje zmiany postaw i zachowań rolników i ich rodzin oraz wpłynie na zmiany kulturowego zaplecza działalności gospodarczej. Stopień samoorganizacji, liczba podejmowanych inicjatyw obywatelskich, efektywność wspólnych działań będą stanowią o atrakcyjności obszaru wiejskiego, jako miejsca życia lokalnych społeczności. Uczestnictwo producentów rolnych w kooperacyjnych i pozarządowych formach działalności gospodarczej na rzecz tworzenia wspólnych wartości i dóbr stwarza szansę rozwoju nowych funkcji rolnictwa, których celem jest poszerzenie źródeł dochodu, podnoszenie jego poziomu i standardu życia.

Podsumowanie

Cele dotychczasowej polityki rolnej w wysoko rozwiniętych gospodarkach rynkowych były skoncentrowane na wolumenie produkcji i wsparciu dochodów rolniczych. Producenci stosując kapitałochłonne metody i intensyfikację, dążyli do wzrostu produkcji w niewielkim stopniu biorąc pod uwagę poprawę jakości produktu, środowiskowe konsekwencje i społeczne koszty produkcji, związane z uwalnianiem siły roboczej z rolnictwa oraz obciążeniem konsumentów i podatników kosztami wsparcia. Powodowało to narastanie konfliktu między polityką rolną a polityką społeczną, ochrony zdrowia i środowiska naturalnego. Polityka rolna koncentrowała się na dochodach producentów rolnych, nie biorąc pod uwagę społecznej i ekologicznej roli, jaką odgrywa rolnictwo w gospodarce narodowej.

Współcześnie podejmuje się działania w zakresie aktywizacji rolnictwa w usługowej działalności na rzecz lokalnego środowiska społecznego oraz przyrodniczego. Proces wdrażania nowej koncepcji rolnictwa i obszarów wiejskich zapoczątkowały reformy polityki rolnej podjęte przez państwa europejskie pod koniec lat 80-tych XX w. Realizacja reform wymaga dostosowania i adaptacji struktur rolniczych i instytucjonalnych. Nadrzędnym celem proponowanych zmian jest upowszechnienie nowych wzorców zachowań i postaw zgodnych z koncepcją rozwoju społecznej i ekologicznej funkcjonalności rolnictwa.

Zadaniem nowej polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest rozwój instytucjonalny. Celem nietradycyjnych stosunków instytucjonalnych będzie kreowanie proekologicznych i społecznych postaw producentów rolnych oraz konsumentów produktów rolniczych i żywnościowych. W dążeniu do ograniczenia postępującej degradacji środowiska naturalnego wprowadza się do polityki rolnej wymogi i instrumenty środowiskowe, których stosowanie staje się obligatoryjne dla producentów rolnych korzystających z publicznych pieniędzy na wsparcie swojej działalności. Z kolei w polityce dochodowej nacisk kładzie się na rozwijanie pozarolniczych działalności i funkcji społecznych rolnictwa.

Literatura

- Buchanan J.** 1965: An economic theory of clubs. *Economica*, nr 32, 1-14.
Coase R. 1960: The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*, nr 3, 1-44.
Czyżewski A. (red.). 2007: Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej ujęcie makro- i mikroekonomiczne. WAE, Poznań, 57-89.
Halamska M. (red.). 2008: Wiejskie organizacje pozarządowe. IRWiR PAN, Warszawa, 103-133.
Hardin G. 1968: The tragedy of the commons. *Science*, nr 162, 1243-1248.
Hardt L. 2004: Wpływ środowiska instytucjonalnego na rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Wies i Rolnictwo*, nr 3, 116-131.
Tiebout Ch. 1956: A pure theory of local expenditures. *Journal of Political Economy*, nr 64, 416-424.
Wilkin J. (red.). 2005: Teoria wyboru publicznego. Wstęp do ekonomicznej analizy polityki i funkcjonowania sfery publicznej. Scholar, Warszawa, 159-183.
Zegar S.J. 2007: Przesłanki nowej ekonomii rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4, 3-27.

Summary

In the article the problem of changing role of agriculture in national economies of developed countries has been considered. The paper focuses on the possibilities of introducing non-agricultural functions into agricultural sector in the aspect of ecological and social development of national resources. It discusses the possibility for agriculture to produce public goods, externalities and protection of common resources of agriculture like lands, pastures, landscapes, lakes, forests. It points at the role of institutional changes in the sustainable development of agriculture which are able to change farmers' attitudes towards ecological and social external effects of agricultural production.

Adres do korespondencji:

dr Joanna Wiśniewska
 Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
 Katedra Ekonomii
 ul. Wojska Polskiego 28
 60-637 Poznań
 tel. (0 61) 848 71 31